

TOPRAK REFORMU VE NEDENLERİ

Tayyar AYYILDIZ (1)

Ö Z E T

Son yıllarda dünyadaki ülkelerin bir çoğu ister evrim ve ister devrim yoluyla olsun toprak reformunu ülkelerinde uygulamaya koymuşlardır. Bunların bir çoğunda gaye feodal toprak mülkiyeti ile üretim yapısını değiştirmek, bozulmuş toprak düzeni yerine adil mülkiyet sistemi ve ileri üretim yöntemlerini getirmektir.

Toprak reformu terimi her ülkenin felsefi, sosyal ve ekonomik görüşüne göre mânalandırılmaktadır. Gerçek anlamı ile toprak reformu sadece toprak mülkiyetini kapsamakla kalmaz, yani tarımda mülkiyet değiştirecek bir tedbir olarak düşünülemez, aynı zamanda üretim yapısı ile birlikte her türlü kurum ve destekleyici hizmetlerin ıslahı ve yenileştirilmesini de ele almaktadır. Bu nedenle gayesi optimum tarım işletmelerini oluşturmak, doğal kaynakları en iyi bir biçimde kullanarak üretimi artırmak, tarımsal pazarları düzenlemek ve gelirlerin daha adil bir ölçü içinde dağılımını sağlayarak tarım sektöründeki insanlara onurlu yaşam olanakları yaratmaktır.

1. Giriş

19. asırda başlayan toprak reformu hareketleri özellikle ikinci dünya harbinden sonra birçok ülkenin kalkınmasında önemli bir unsur olarak kabul edilmiştir. Bu konu

Birleşmiş Milletlerde bile ele alınmış ve üyelerinin sosyal ve ekonomik yönden kalkınmalarını sağlamada toprak reformu sorunları ve çözümü sık sık müzakere konusu olmuştur.

(1) Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Ziraat Ekonomi Bölümü Doçenti.

Çeşitli ülkeler toprak reformu anlamını kapsayabilecek kendi kültürel, sosyal ve ekonomik yapılarına uygun reform hareketlerine girişmişlerdir. Bu ülkelerde reformlar hazırlanırken ve uygulanırken toplumların veya çıkar çevrelerinin menfaatlerine göre toprak reformu da değişik anlamları kapsayacak değişik isimlerle yorumlanmaya yüz tutmuştur.

Bu çalışmada çeşitli biçimde yorumlanan ve reform kapsamı içine sokulmak istenen türlü anlamları ve literatür taramasından çıkarılabilecek gerçek toprak reformu anlamını sergilemek istiyoruz. Bunun sonunda toprak reformu uygulanmış dünyanın değişik bölgelerinden reformun niçin yapıldığını açıklayabilmek için örnekler verecektir.

2. Toprak Reformu Nedir?

Kelime anlamı ile reform «bir başka veya daha iyi şekle dönüştürülmesi», (9, s. 13) veya zamanın oluşturduğu yanlış ve hatalı faaliyetlerden doğan eksikliklerin ve hataların giderilmesi ile doğru ve gerçekçi olan düzenin yeniden kurulmasıdır. Toprak reformu da en iyi olan toprak düzenine dönüşü sağlama ve çiftçilerin kurtuluşunu gerçekleştirme sürecidir (11, s. 59).

Toprak reformu hareketleri bugüne kadar genellikle sosyalist ve liberalist görüşler açısından değerlendirilmiştir. Her iki sistemde de

feodaliteye son verme plânlanırken reformlar yaygınlaştıkça, toprak mülkiyetinden başka değişik sahalara (ticarî, üretim, kültür tekniği v.b. gibi) yönelme göstermiştir. Reformların ticarî, kredileme, ekonomik, politik v.b. gibi alanlara yönelmesi ile tutucu çevrelerin bunları benimseme ve kabullenme olanağını artırmıştır. Böylece toprak reformundan çeşitli anlamların kastedilmek istendiği ve çıkar çevrelerine göre onun anlamının değişik yorumlandığı görülmüştür. Şöyle ki; Bazıları tarıma ve toprağa ilişkin reform teşebbüsünü «... siyasal hürriyeti, sosyal adaleti ve verim artışını sağlamayı birlikte amaç edinmiş olmalıdır» derken, (9, s. 6) Türkiye'de bu zamana kadar hazırlanmış olan reform tasarılarında «... toprak reformu yurt ziraatının geliştirilmesi, toprak varlığının korunması ve özellikle ziraatle uğraşanların refahının sağlanması için arazi mülkiyeti, tasarruf ve işletmesine ait toprak statüsünü ve ... tarımsal yerleşim meselelerini yeniden düzenlemektir» (23, s. 143) şeklinde açıklanmaktadır. Ziraat Mühendisleri Odası, 1961 de görüşünü açıklarken arazi reformu mefhumunu «toprakla o toprağı işleyen kimse arasındaki münasebetleri ıslah etmek gayesiyle devlet tarafından alınacak her türlü tedbirleri ve yapılacak icraatı ifade» etme (23, s. 15) biçiminde anlamaktadır. 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu'nun tanımında: «Bu kanun açısından

toprak ve tarım reformu, toprak mülkiyet dağılımının, tasarruf ve işletme şeklinin ve işletmelerle ilgili yapının verimlilik ve sosyal adalet ilkelerine uygun olarak» düzenlenmesini (Madde 1) esas almıştır.

Türkiye'de toprak reformu çalışmalarının hız kazandığı bir dönemde, sayın Cavit Oral'ın Tarım Bakanlığı (1962) zamanında hazırlanan toprak reformu Kanun tasarısında toprak reformu «... arazi ile insan arasındaki münasebetleri tanzim etmek bu münasebetleri sosyal adalete uygun, aynı zamanda topraktan faydalanmayı azamî hale getiren bir hukukî düzene sokmak maksadıyla devlet eliyle alınacak tedbirleri ve yapılacak icraatı» (16, s. 18) kastettiği belirlenmektedir. Bu tasarıda toprak reformu «Dar» anlamda ve «Geniş» anlamda tarif edilirken «Dar mânası ile toprak reformu; çiftçilikle iştigal eden ve geçimlerini zirai faaliyetlerden sağlayan topraksız veya az topraklı kimseleri, üzerinde çalışabilecekleri bir arazinin sahibi yapmak, diğer bir ifade ile çiftçileri topraklandırma suretiyle arazi açlığını gidermek maksadıyla devletin alacağı tedbirleri ihtiva eder» (16, s. 19) şeklinde tarif edilmiştir. Aynı tasarıda toprak reformunun «Geniş» mânada tanımı ise; «... çiftçiyi topraklandırma gayretinin çok ötelere giden, zirai faaliyetlerin ekonomik ve sosyal bakımlardan en elverişli şartlar içerisinde cereyan etmesini sağlayan

çeşitli tedbirleri ihtiva eden bir mefhumdur» (16, s. 19) şeklindedir.

Cavit Oral bir konuşmasında toprak reformunu «... toprakla insan arasındaki münasebetleri düzenlemek ve yurt ziraatına yeni bir nizam vermek için adalet prensipleri içinde ekonomik ve sosyal bir anlayışla devlet tarafından alınacak her çeşit hukukî ve teknik bütün tedbirlerin derpiş edilmesi ve gerçekleştirilmesidir» (12, s. 18) şeklinde tarif etmiştir. Bu tedbirleri ebüyük mülklerin sınırlandırılması, kendine yeterli aile işletmelerinin kurulması, parçalı arazilerin birleştirilmesi, ortakçılık ve kiracılığın düzenlenmesi, tarım sektöründe teknolojinin geliştirilmesi ve pazarlarda dengenin sağlanması prensipleri dikkate alınmıştır.

Reformlar bazen «Geleneksel Toprak Reformu», «Tarım Reformu», biçiminde de sınıflandırılmaktadır. Bu ayırımда geleneksel toprak reformundan «geniş toprak mülkiyetinin belirli bir tavan sınırından yukarısının kamulaştırılarak, topraksız ya da az topraklı köylülere dağıtımı, (3. s. 218-219) (2, s. 128) anlaşılır. Diğer taraftan tarım reformu kavramına tarımsal faaliyetlerin düzenlenmesi dahil edilmektedir. Bu faaliyetler :

Tarımda makinalaşma,

Kredi kolaylıkları,

Tarımsal vergileme,

Eğitim ve yayım,

Pazarlama ve fiyat politikası,

Gübreleme, iyi tohumluk kullanma, ilâçlama faaliyetleri v.s. (3, s. 221) (2, s. 129) dir.

Gerçek bir toprak reformu ise her ikisini yani geleneksel toprak reformu ile tarım reformunu birleştirmektedir. Bu nedenle yukarıdaki farklı iki görüşü ileri sürmek bir madalyanın iki yüzünü ayrı ayrı göstermek şeklinde yorumlanmaktadır.

Toprak reformu kavramında çeşitli bölünme ve dağılmalara rağmen birleştirici ve derleyici görüşler de vardır. Bunlar toprağın düzenli bir şekilde ele alınmasını ve bununla ilgili her türlü tedbirleri «Toprak Reformu» ya da «Tarım Reformu» kavramı altında toplamaktadırlar (21, s. 254). Bu görüş toprak dağıtımını ve tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi işlemini birlikte benimsemekte ve toprağın dağıtımında farklılığın (ya ihtilâller yolu ile ya da düzenli kanunlar çıkarak) olabileceğinde birleşmektedir (21, s. 257).

Kasım 1952 de Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği üyelerine ülkelerinde toprak reformunun yapıp yapılmadığını sormakta ve toprak reformundan ne anladıklarını öğrenmek için ankete cevap vermelerini istemektedir. A.B.D.

hin cevabında: Tarım ekonomisi kuruluşlarının (toprak mülkiyetinin, kira sisteminin, kira hadlerinin, toprak ve tarım gelirleri dağılımının, tarımsal kredi kuruluşları ve pazarlama kanallarının) düzenlenmesi yer almakta ve buna ilâve olarak toprak reformu tanımı tarım teknolojisi, topraktan faydalanma, toprak muhafazası, verimin artırılması ve tarım endüstrisi konularını da kapsamaktadır (1, s. 233).

Görülüyor ki çok dar mânada olan toprakların paylaşılmasından geniş tarımsal kalkınma plânlarına kadar (vergileme, kredileme, fiyat politikası v.s.) çok çeşitli biçimde toprak reformunu ayrı ayrı yorumlayanlar mevcuttur. Fakat bunların birçoğu «Tarım» ve «Toprak» reformu ayırımını yaparken tarım reformunun ön şartı ve temeli olarak da toprak reformunu görmektedirler (5, s. 8-9). Bunlar, toprak reformu ve tarım reformu arasında mahiyet farkı olmadığını, çatışan yönlerinin bulunmadığını, aksine bu kavramların birbirini tamamladıklarını, desteklediklerini ve bütünlediklerini ileri sürmektedirler. Her ikisi de iki paralel mefhum olarak kabul edilmektedirler. Bu iki kavram tarım sektörünün içerisinde tatmin edici bir şekilde işlenmesini, genel ekonomik kalkınmaya ayak uydurmasını, tarım sektöründe çalışanlara düzenli yaşama koşulu sağlamasını ve sosyal adaletin daha iyi bir biçimde işlenmesini gaye edinmiştir (6, s. 13).

Bazıları toprak reformunu ayrı

rima tâbi tutmamakta ancak onun safhalarının olacağına işaret etmektedir. Bu safhalar; Toprak mülkiyeti ve arazi işletmeciliği olarak ayrılmaktadır (13, s. 1).

Çeşitli anlamlarıyla de olsa dünyayı saran toprak reformu dalgası toprak - insan ilişkilerini düzenlemede bir vasıta olarak kullanılmaktadır. Bu düzenleme toprak yapısı ve hukukî durumundan başlayıp onun üzerinde yetiştirilen ürün ve hasıla bölüşümüne kadar geniş bir sahaya yayılmaktadır. Bu nedenle toprak reformunu «Dar» ve «Geniş» mânalarda veya «Toprak Reformu», «Tarım Reformu» biçiminde anlamaya gerek kalmadan onu tüm olarak ele almak gerekmektedir ki bu da toprak - insan ilişkilerini düzenleyen, tarım kuruluşu ve kanallarını en iyi bir biçimde organize edip onların etkenliklerini artıran, toprak üzerinde yaşayanlara insancıl ve adil bir gelir dağılımı sağlama yönündeki atılımların tümünü kapsamaktadır. Ancak onu yapıldığı saha yönünden ikiye ayırabiliriz ki bunlar :

- a) Toprak mülkiyeti ile ilgili saha.
- b) Arazi işletmeciliği ve ekonomik tedbirler ile ilgili saha.

Reformun toprak mülkiyeti sahasında uygulanması ya zorla veya demokratik esaslar dahilinde belirlenen yollarla yapılır ki toprak reformunun en korkulu safhasını

bu faz oluşturur. Çünkü bu safhada çeşitli karışıklıklardan ihtilâlelere kadar yol açan bir toplumsal hareket oluşabilir.

Toprak reformunun toprak mülkiyeti sahasında topraklar :

- Büyük mülklerin parçalara ayrılması ile topraksız köylülere dağıtılır.
- Şahıslardan alınarak (Sovyet Rusya'da olduğu gibi) devlet mülkleri yaratılır.
- Ya da devletin tasarrufundan çıkarılarak köylülere dağıtılır.

Türkiye'de hazırlanan toprak reformu kanun tasarıları ve 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanununda dağıtılması öngörülen topraklar aşağıdaki gibidir :

- a) Devletin hüküm ve tasarrufunda bulunan arazi,
- b) Devletin mülkiyetinde bulunup da kamu hizmetinde kullanılmayan arazi,
- c) Bir veya birkaç köy, kasaba veya şehrin orta malı olan veya çeşitli kanunlarla hazinece bedelsiz olarak belediyelere devredilen araziden gelecekteki ihtiyaçtan çok olduğu Tarım, İşçileri, İmar ve İskân Bakanlıklarınca belirlenen parçaları,
- d) Sahibi bulunmayan arazi,

- e) Göllerin kuruması ve nehirlerin doldurulması ile meydana gelecek arazi,
- f) Devletçe kurutulacak sahipsiz bataklıklardan kazanılacak arazi,
- g) (e) ve (f) bentlerindeki araziden veya bunların dışında kalan tuzlu, alkali taşlık ve benzeri topraklardan devletçe ıslah suretiyle elde edilecek arazi,
- h) Toprak reformları kanun hükümlerine göre bireylerden kamulaştırılacak arazi,
- i) Kesinleşen orman tahdit harita ve tutanakları dışında bırakılan yabani meyvelik, fundalık mekilik ve benzeri arazi ile özel kanununa göre orman tanımına girmeyen arazi.

3. Toprak Reformu Niçin Yapılır?

Toprak reformunun ne olduğunu izaha çalışırken niçin yapılır sorusuna adım atılmış bulunmaktadır. Bu sorunun cevabını daha iyi açıklığa kavuşturabilmek için dünyanın bazı bölgelerinde yapılmış olan toprak reformunun nedenlerine kısaca değinilecektir.

a) Asya ve Uzak Doğuda

Toprakların kıtlığı, toprak mülkiyetinin belirli ellerde toplanma-

sı, topraklardan yararlanmadaki güvensizlikler, işletmelerin parçalanmış oluşu, genel yoksulluk ve sefalet bu bölgede reform hareketlerinin başlamasına yol açmıştır. Toprak reformu ile öngörülen hususlar şunlardır :

- Topraksız ve az topraklı çiftçilere kısmen de olsa yaşama garantisi vermek.
- Tarım işletmelerinin büyüklüklerini sınırlamak.
- Kiracılık ve ortakçılığın düzenlenmesi ve kira hadlerinin düşürülmesini sağlamak.
- Feodailteyi kaldırmak.
- İkinci el kira ve ortakçılığın kaldırılması.
- Kooperatifçilik ve pazarlanmanın geliştirilmesi.

b) Avrupa'da

Kuzey ve Batı Avrupa

Gelişen teknolojiye göre işletme büyüklüklerinin ve yönetiminin uyumlarını sağlamak, tarım sektöründe yaşayan ve çalışanlara ölçülü bir gelir dağılımı temin etmek ve verimliliği artırmak gaye edinilmiştir. Buna ulaşmada :

- İşletme arazilerinin birleştirilmesi;
- Cüce işletmelerin büyütülmesi;
- Teknolojinin işletmelerde tatbiki;

- Tarımsal fiyat destekleme-
leri;
- Toprak ve suların değerlendirilmesi;
- Zayıf tarımsal alt yapı noksanlıklarının giderilmesi esas alınmıştır.

Doğu Avrupa

Özel mülkiyeti ve büyük mülklere sahip olmayı kaldırmaya yönlenmiştir.

Bu nedenle :

- Büyük toprak mülklerine el konulmuş;
- Çiftçi ve köylülerin borçları silinmiş;
- Başlangıçta kooperatif bilâhare kollektif işletmeler yaratılmış;
- Devlet çiftlikleri oluşturulmuş;
- Kamu kuruluşları tarımsal ürünlerin geliştirilmesine ve pazarlamasına daha etkin olmuştur.

c) Lâtin Amerika'da

Bu kıta'ya ülkelerinin esas görünümünü toprak düzenindeki büyük mülklerin (Latifundia) yanı sıra çok sayıda küçük mülklerin (minifundia) varlığı ve tarım sektöründeki kırsal nüfusun çok fakir oluşu teşkil etmektedir. Bölgede toprak reformu her türlü sosyal ve ekonomik gelişmenin ön şartı olarak kabul edilmektedir.

d) Yakın ve Ortadoğu'da

Küçük işletmelerin varlığı ve bunların yanında büyük mülk sahiplerinin bulunuşu sosyal eşitlik koşullarını zedeleyici unsur olarak kabul edilmektedir. İşletmelerin ekonomik olmayan yöntemlerle işletilmesi gelir düşüklüğüne yol açmaktadır. İşletme büyüklüklerinin dengesiz oluşu (optimum olmayışı) toprağı işleyenler arasında dengesiz gelir dağılımına sebep olmaktadır.

e) Afrika'da

Bu kıta'nın çeşitli bölgelerinde toprak reformunun motifleri birbirinden farklı yönler göstermektedir. Örneğin Kuzey Afrika'da (Cezayir, Tunus) eski koloni ülkelerinin bölgeden çekilmeleri sonucu arazilerin çoğu millileştirilmiş, topraklar «Köylü Komitelerine» devredilmiştir. Kenya ve Rodezyanın bulunduğu bölgede bireysel mülkiyet kuvvet kazanmış ve parçalı topraklar birleştirilerek işletme bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Bazı bölgelerde (Nijerya ve çevresi) Afrikalıların ve yabancıların birlikte yönetecekleri örnek işletme kuruluşları oluşturulmuştur (işgücü yerli kaynaklardan sermaye ve organizasyon tekniği yabancıardan sağlanarak). Uganda ve Gine'de kollektif tarım işletmeleri ve kooperatif işletmeleri kuruluş yönüne gidilmiştir.

Dünyanın en ilkel topluluklarından en gelişmiş olanlarına ka-

dar toprak reformu girişimleri yaptıkları görülmüştür. Bu ülkelerde toprak reformunun yapılış nedenleri ve her bölgede ortak olan yönleri bozuk tarımsal düzenin iyileştirilmesi, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi, istihdam olanaklarının artırılması, tarım işletmelerinde bünye bozukluklarının giderilmesi, kurumların daha iyi işler bir duruma getirilmesi, ekonomik tedbirlerin (kredileme, vergileme, pazarlama, fiyatlara müdahale v.s.) alınması ile tarım sektöründe çalışanlara insan onuruna yaraşır bir geçim düzeyinin sağlanması, dış (tarım-sanayi) ve iç (tarımda) paritenin gerçekleştirilmesine gayret edilmesidir. Bunun için toprak reformunun yapılış nedenlerini de yukarıda sıralanan faydalara bağlamak gerekmektedir.

4. Sonuç

Toprak reformu terimini her ne kadar kişiler ve toplumlar «Dar» anlamda, «Geniş» anlamda veya «Tarım Reformu», «Toprak Reformu» (Toprağın mülkiyeti ile ilgili reform) biçiminde yorumlamış olsalar bile bu terimlerin çok benzer yönlerinin bulunduğu ve hattâ değişik anlamlarda kullanılan «Tarım Reformu» ve «Toprak Reformu» kavramlarının birbirini tamamladığı gizlenememiştir. Bu nedenle toprak reformu denince yukarıdaki terimlerin tümünü kapsadığı ancak reformun toprak mülkiyeti ve işletmecilik safhalarının olabileceği ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda kapsamı kısaca çerçevelenen toprak reformu, toprak - İnsan ilişkilerini düzenlerken toplumda politik, hukukî, ekonomik, kültürel, sosyal, bünyesel, kurumsal ve istihdama tesir etme gayelerini gerçekleştirmek için yapılabileceğini söyleyebiliriz.

5. Zusammenfassung

Sinn dieser Arbeit ist es, aus den Versuchen und Durchführungen festzustellen, was eine umfassende Bodenreform bedeutet und welche Zielsetzungen sie hat.

Es wurde festgestellt, dass die Bodenreform nicht nur Verteilung und Neuordnung der bewirtschafteten Boden ist, sondern sie pflegt in mehreren Phasen abzulaufen. Das heisst auf Phasen der Bodenbesitzreform und Phasen einer Bodenbewirtschaftungsreform.

Sie hat soziale, strukturelle und gesellschaftspolitische Zielsetzungen. Wenn wir die Ziele im einzelnen nennen wollen, sind es folgende :

Politische Ziele.

Wirtschaftliche Ziele.

Soziale Ziele.

Produktionstechnische Ziele.

Strukturelle Ziele.

Institutionelle Ziele.

6. Literatür

1. Abel, W. : Agrarpolitik, 3 neubearbeitete Auflage, Göttingen 1967.
2. Aksoy, S. : 100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul 1969.
3. Aksoy, S. : Tarım Hukuku, Ankara 1970.
4. Aksöz, İ. : Toprak ve Tarım Reformu ve Azami ve Asgarî İşletme Büyüklüğü, Ankara 1972.
5. Aktan, R. : Toprak Reformu Meseleleri, Ankara 1965.
6. Aktan, R. : Toprak ve Tarım Reformu Kavramları (Toprak Reformu Semineri), Ankara 1965.
7. Aktan, R. : Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları (Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Toprak Reformu ve Ekonomik Gelişme), İstanbul 1971.
8. Andersen, V. : Destekleyici Kuruluşlar Açısından Toprak Reformu Sistemleri (Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Toprak Reformu ve Ekonomik Gelişme), İstanbul 1971.
9. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları (244) : Türkiye'de Toprak Reformu Semineri, Ankara 1968.
10. Aras, A. : Türkiye'de Toprak Reformu ve Tarımda Verimliliğin Sağlanması (Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Toprak Reformu ve Ekonomik Gelişme), İstanbul 1971.
11. Niehaus, H. : Leitbilder der Wirtschafts- und Agrarpolitik in der modernen Gesellschaft, Stuttgart 1957.
12. Oral, C. : Toprak Reformu Hakkında Cavit Oral'ın Konuşması, Ankara 1965.
13. Planck, U. : Die Reintegrationssphäre der iranischen Agrarreform, Bonn 1975.
14. Posada, A. : Türkiye'nin Durumuna İlişkin Çeşitli Toprak Reformu Sistemleri (Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Toprak Reformu ve Ekonomik Gelişme), İstanbul 1971.
15. Shearer, E. : Toprak Reformunun Finansmanı : Bazı Görüşler ve Sorunlar (Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Toprak Reformu ve Ekonomik Gelişme), İstanbul 1971.
16. Tarım Bakanlığı : Toprak Reformu Kanun Tasarısı ve Gerekeçesi, Haziran 1962.
17. Tarım Bakanlığı Tarafından Hazırlanan Toprak Reformu Kanun Tasarısını İnceleyen Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Profesörler Kurulunca Seçilen Komisyon Raporu : Toprak Reformu Kanun Tasarısı, Ankara 1965.

18. Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu : Toprak Reformu ve Tarımsal Gerçekler Hakkında Görüşler, Ankara 1964.
19. Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu : Toprak ve Tarım Reformu Hakkında Görüşler, Ankara 1971.
20. Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları (No : 34) : Çeşitli ülkelerde Toprak Reform Uygulamaları, Ankara 1972.
21. Zevkliler, A. : Toprak Reformunun Medeni Kanunu İlgilendiren Yönleri, Ankara 1969
22. Ziraat Yüksek Mühendisleri Odası : Toprak Reformu, Ankara 1960.
23. T.M.M.O. Birliği Ziraat Mühendisleri Odası : Toprak Reformu, Ankara 1961.
24. 1757 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu, (Kabul tarihi: 26.6.1973).